

stambena arhitektura hermanna bolléa

žarko domljan

Kad se u nas spomene Bolléovo ime, već sedamdesetak godina iskrsava uvijek ista slika: slika tvrđavog starca koji s njemačkom pedantnošću uništava hrvatske spomenike. Može li se ta crno-bijela slika još danas održati ako joj pristupimo sa stano- višta povijesne istine i povijesne pravde?

Čini se kao da ovako postavljeno pitanje u sebi već sadrži negativan odgovor ili da ga barem pret- postavlja. No namjera ponovnog bavljenja »slu- čajem Bollé« nije da se on po svaku cijenu oslobodi »krivnje«, a pod optužbu stave njegovi kritičari, jer bi time bila, samo na drugi način, učinjena ista greška. Ona zapravo polazi od duboke osvje- dočenosti kako danas nema potrebe da se bilo što u vezi s Bolléom prešućuje, da se bilo što zastire. Upravo obratno: Bolléovo djelo treba objektivno analizirati i osvijetliti do najmanjeg detalja, i uvje- reni smo da će u takvoj osvijetljenosti Bolléove vrline daleko natkriliti njegove nedostatke.

Kad se iz današnje perspektive govori o Bolléovoj arhitekturi, ne treba zaboraviti da Bollé — iako živi do 1926 — potpuno pripada devetnaestom stol- ljeću: većinu je, naime, svojih važnijih građevina sagradio do 1890, upravo do one godine koju dobar poznavalac moderne arhitekture Nikolaus Pevsner uzima kao granicu, prije koje nijedan evropski arhitekt nije mogao ni razmišljati drukčije osim u kategorijama historicizma. Ako je to točno za Evropu, koliko li je tek točno (ili točnije) za našu hrvatsku, posebno zagrebačku sredinu ima li se na umu ne samo razumljivi moment retardacije, nego i činjenica da se historicizam u nas podudara upravo s razdobljem onoga prosvjetiteljskog optimizma koji je ispunjao naše duhove devetnaestog stoljeća od Strossmayera i Kukuljevića do Račkog i Kršnjavog, s razdobljem velikih kulturnih i organizacio- nih pothvata inapokon s razdobljem u kojemu

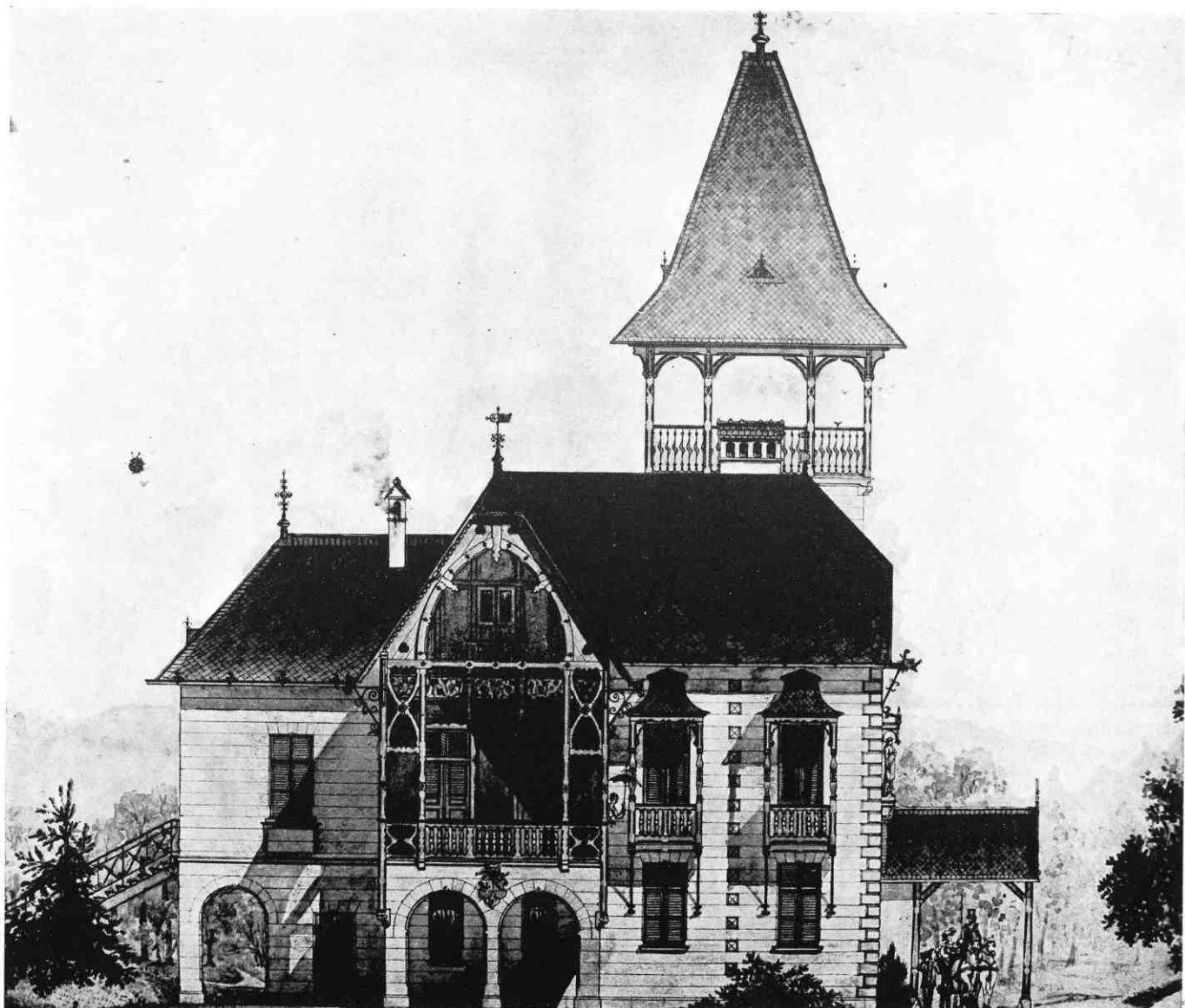
Zagreb neosporno preuzima vodstvo u Hrvatskoj i iz provincijskog gradića prerasta u značajno urba- no središte sa svim karakteristikama dobro orga- niziranog srednjoevropskoga grada. Historicizam je, dakle, dao stilski pečat Zagrebu, on je ispisao najvažnije poglavlje njegove građevne povijesti, kao što je to uostalom slučaj i s mnogim drugim evropskim gradovima koje dobro poznajemo i u koje rado navraćamo — Bečom, Münchenom, Lon- donom, Parizom. I zaista je neobično da se već prije nismo zapitali: kako je moguće i kako se slaže s našom toliko isticanom racionalnošću da volimo i da se divimo gradovima sazdanim od arhitekture koju osuđujemo! Zar je zaista još moguće pothra- njivati onu naivnu sliku o devetnaestom stoljeću — uostalom, jednom od najvećih i najuzbudljivijih u čitavoj ljudskoj povijesti — kao stoljeću u koje- mu su u povorci izvanrednih i blistavih umova na svim područjima ljudskog stvaralaštva jedino arhi- tekti koračali s debelim povezom na očima. Negdje je očito učinjena greška, u početku mala i jedva zamjetna, koja je s vremenom blokirala misao, i sada je na nama i na našoj teoriji arhitekture da iziđe- mo iz te blokade i pokušamo ponovo uspostaviti ravnotežu između teorije i intuicije, između estet- skog suda i estetskog doživljaja.

Možda je, kao što često biva, posrijedi obična me- todološka greška, možda je cijeli problem napro- sto pogrešno postavljen. Osuđujući historicizam moderna se kritika arhitekture usmjerila na pro- blem koji u danom trenutku možda i nije bio bi- tan. Dominantna ideja devetnaestog stoljeća nije bila arhitektura i pojedinačni objekt, nego urbana sredina. Devetnaesto stoljeće prvenstveno gradi gradove, arhitektura je posve u funkciji urbanog. Smještajući svoju građevinu prostorno i obliko- vno u zadani okvir grada, arhitekt devetnaestog stoljeća nije mogao razmišljati, a nije to ni želio, osim u onim slikama koje mu je nudio sam grad

na izbor. Trebalo je izdvojiti građevinu, izolirati je iz konteksta grada da bi se došlo do novoga arhitektonskog oblika. Nije li to upravo put kojim je pošao funkcionalizam? I nije li to platio cijenom koju je morao platiti: cijenom gubitka urbanog?

Ovih nekoliko napomena o odnosu historicizma prema gradu kao prostornoj cjelini i kao slici nisu samo posredno u vezi s Bolléom. O tome je on i sam progovorio u jednoj anketi u *Agramer Tagblattu* 1895, koja se bavila pitanjem sigurnosne gra-

dnje protiv potresa, i to nam se mišljenje čini neobično važnim citirati zbog načina na koji Bollé izražava svoju privrženost tradiciji, unatoč jasnoj slutnji nadolaska novoga. Bollé piše: »Mi smo kroz stoljeća naučeni na tradicionalnu arhitekturu koja se oslanja na oblike kamenog graditeljstva i zato bi zgradama od željeza trebalo dati izvana današnji izgled, budući da čovjek iz estetskih razloga ne želi potpuni raskid sa starim tradicijama... Postoji još jedan način, a taj je da se odrekemo današnje arhitekture i da se vanjski izgled građevine prilagodi upotrebljenom materija-

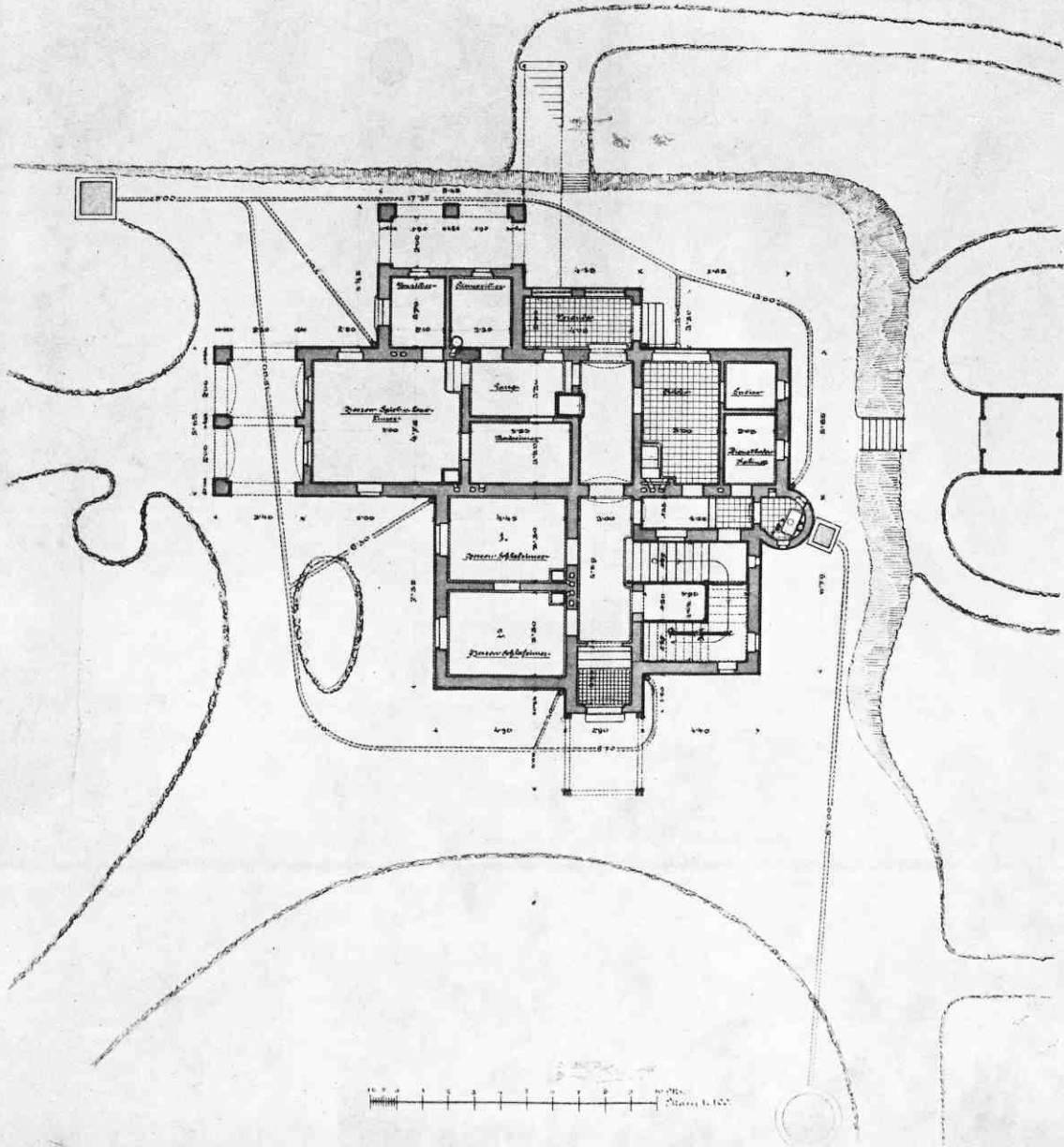

Villa des Herrn Alex. Weiss

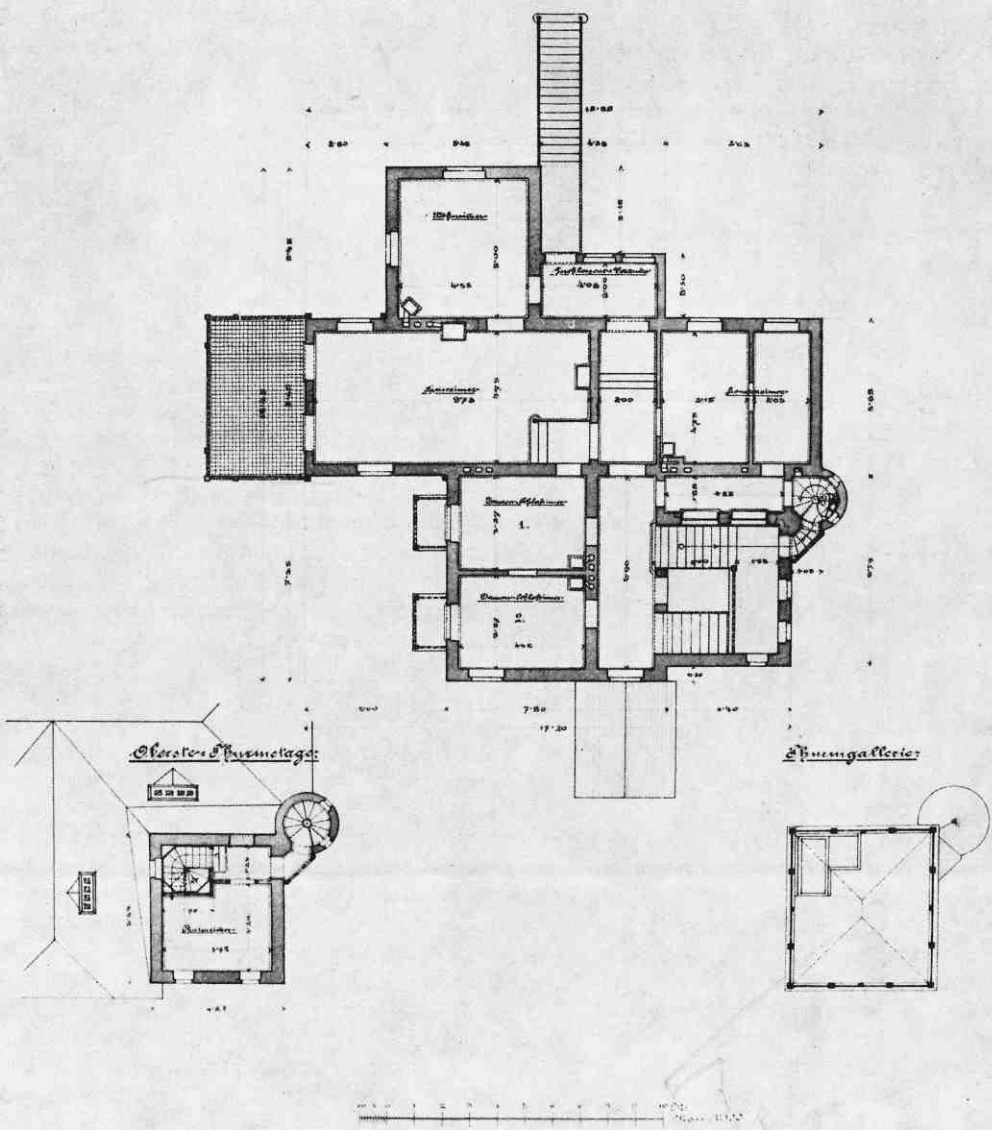
Solea Salina

in Pletizje-ka Agrar

Parterre-Grundriss nach der Ausführung

Villa des Herrn Alex. Weiss
St. Gallen, Schweiz
im Park bei Ogeren
1. Stock Grundriss nach der Ausführung

lu, željezu ili drvu. Nastala bi, dakako, tada jedna posve drukčija arhitektura, koja bi odgovarala karakteru ovih materijala i slika grada bi se u bliskoj budućnosti potpuno promijenila.«

Bollé, međutim, nije želio mijenjati sliku grada, on ju je svojom arhitekturom želio dograditi, uljepšati, oplemeniti. Nastojao je to godinama i činio to, razumije se, prvenstveno svojim monumentalnim gradnjama, ali o njima ovdje neće biti riječi. Ograničit ću se na njegova skromnija ostvarenja, na stambenu arhitekturu, i to onu nastalu izvan kruga Kaptola, dakle na građansku arhitekturu namijenjenu stanovanju, bilo da je u pitanju najamna zgrada ili ljetnikovac. Te građevine čine tek mali dio golema Bolléovog opusa, ali su za nas posebno zanimljive jer pokazuju njegov odnos prema pitanju stanovanja koje upravo tih godina, kad se naglo mijenja socijalni sastav gradskog stanovništva, izbija u prvi pian kao jedan od najvažnijih urbanih problema.

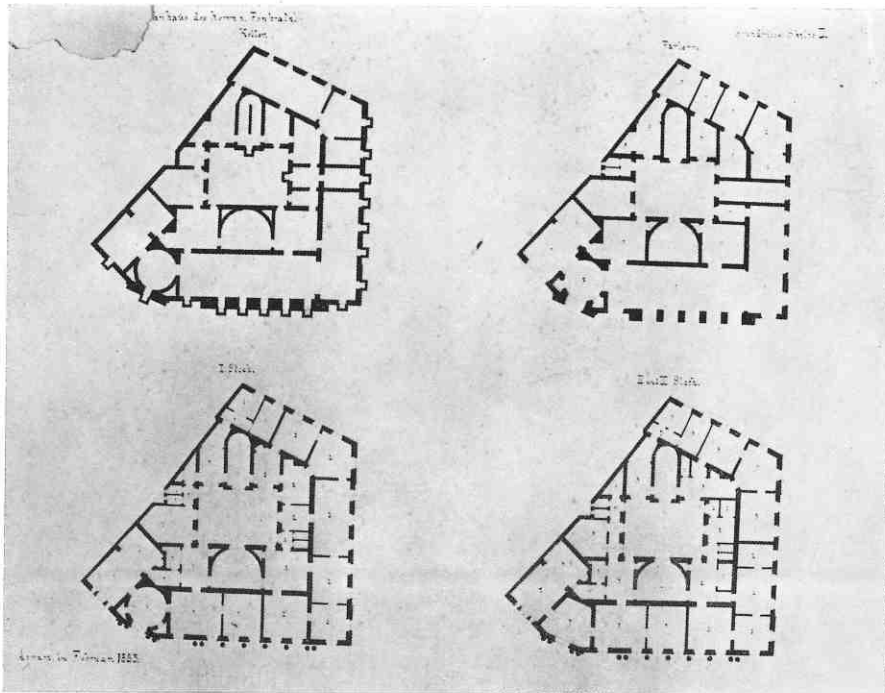
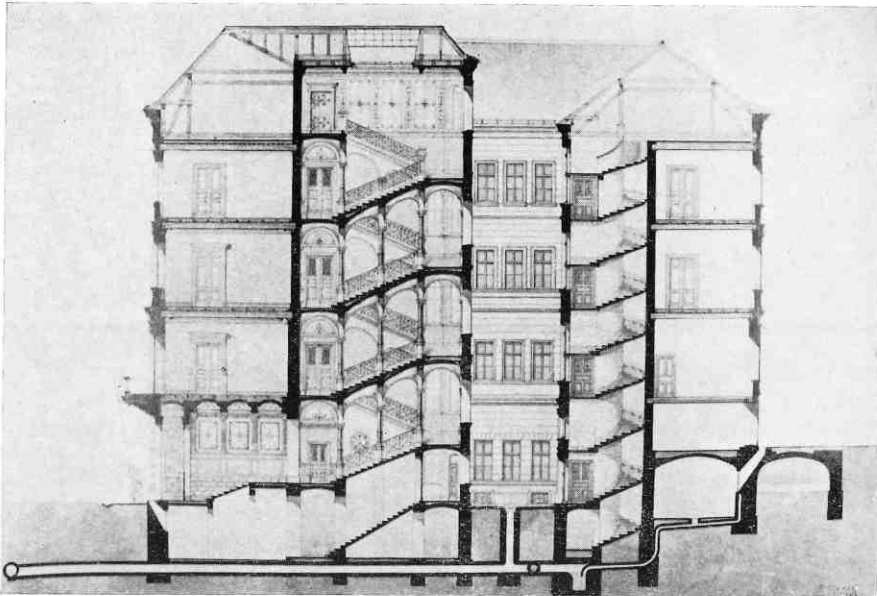
Koliko nam je do danas poznato, riječ je samo o četiri građevine u Zagrebu, od kojih dvije više ne postoje i poznate su nam samo iz fotografija ili grafičkih reprodukcija: to su kuća Pongratz na Jelačićevu trgu, na mjestu današnje zgrade broj 3, vlastita kuća u današnjoj Ulici 8. maja broj 64, kuća Spevec u Dalmatinskoj ulici broj 8 i ljetnikovac Weiss na Gornjem Prekrižju, poznat općenito pod popularnim nazivom »vila Weiss«. Svaka od tih zgrada različita je po karakteru i po funkciji unutar tkiva grada, i zanimljivo je vidjeti kako Bollé ostajući razumljivo unutar historicističkog formalnog repertoara, svaki put progovara drugim i drukčijim znakovnim jezikom, svaki put se drukčije obraća svojoj okolini.

Najamna stambena zgrada, koju 1884. gradi za grofa Pongratza, koncipirana je kao reprezentativna gradska palača na granici starog i novog Zagreba, pa je tako i artikulirana: živom plastikom svoja krovišta ona kao da još čuva dostojanstvo ponavljajući ritam gornjogradskih kupola i zvonika, dok se rastvorenim arkadnim prizemljem prepušta vrevi trgovskog i sajmišnog života. Svojim glavnim pročeljem ona se doista okreće trgu, ali ne zaboravlja ni ono što je oko nje ili iza nje — vizure prema Dolcu i Gornjem gradu, a ta je »veza« s prošlim i diskretno akcentuirana ugaonim erkerom koji »hvata« pogled iskosa i upućuje ga uz Dugu ulicu. Piacentinijeva zgrada, koja je tridesetih godina došla na njezino mjesto, više ne vodi ni o čemu računa: zagradišni nebo i povijest grada, ona misli samo na sebe, i upravo se u ovoj paraleli, bolje od bilo kakva teoretiziranja, otkriva stupanj gubitka mogućnosti moderne arhitekture da komunicira

sa svojom okolinom. Dodajmo da je kuća Pongratz, osim dvaju pročelja koja se vide na fotografijama, imala i treće pročelje u Tkalčićevoj ulici, da je zatvarala cijeli blok s razmjerno prostranim unutrašnjim dvorištem, što je omogućilo logično razvijanje tlocrta, a postojanje dvaju stubišta čak i variranje stambenih površina prema potrebama stanara.

Dvokatnica u današnjoj Ulici 8. maja, nastala vjerojatno potkraj osamdesetih godina, bila je Bolléovo vlasništvo, a u većem stanu na prvom katu on je godinama živio sa svojom obitelji. Ostali su stanovi služili za iznajmljivanje, pa je dakle riječ o tipičnoj najamnoj zgradi, iako ona elegancijom svojega pročelja prije podsjeća na neki talijanski renesansni palaco ladanjskog tipa okružen vodom i parkovima. Asocijacija na vodu nije slučajna: pročelje okrenuto prema jugu živi od igre svjetla počevši od fine plastike prozorskog ukrasa do dubokih zasjenjenih lodža rastvorenih klasičnim lukovima u kojima se ta igra smiruje kao u nekom završnom akordu. Iznenadjenje nas čeka i u unutrašnjosti u lijepu i prozračnom stubištu natkrivenom staklenim krovom čime je ostvarena neobična iluzija otvorena prostora, u nizu detalja kao što su oslikani zidovi, željezna ograda stubišta, ulazi u stanove i napokon u tlocrtnoj dispoziciji kata, gdje susrećemo rani primjer tlocrta razvijenog u dubinu (poprečni tlocrt), tako da su dvije sobe orijentirane prema ulici, a čak dvije prema vrtu. Sve nam to daje pravo da ovu rijetko spominjanu zgradu ubrojimo među Bolléova najbolja ostvarenja: unatoč svome historicističkom stilskom ruhu, ili — u sudimo se to već jednom reći — možda upravo zahvaljujući njemu, ova je zgrada još i danas jedna od najotmjenijih i najmuzikalnijih palača zagrebačkog Donjega grada.

Kuću u Dalmatinskoj ulici gradió je Bollé 1890. za predstojnika zemaljske vlade dra Vladimira Speveca. Smještena u maloj pokrajnjoj ulici i namijenjena uglavnom jednom stanaru-vlasniku, ona je i zamišljena tako: skromna jednokatnica sa središnjim erkerom kao glavnim plastičkim ekcentrom pročelja, koja, stiješnjena danas među visokogradnjama, otkriva svoju vrijednost tek pri pažljivijem promatranju. Bolléova se znalačka ruka prepoznaje u strogosti kompozicije, u ozbiljnosti i profesionalnoj korektnosti koja izbija iz svake pojedinosti ovoga pročelja, a zatim i u nekim karakterističnim detaljima kao što su pompejanske slikarije u stubištu i reprezentativnom prvome katu. Napokon, njegovo je autorstvo potkrijepljeno i podatkom u jednom nekrologu, objavljenom u zagrebačkim »Novostima« 1926. godine. Nacrte po kojima je ova zgrada izvedena potpisao je, međutim, Đuro Carneletti, pa je to razlog da ona nije bila ranije uoče-

na kao Bolléovo djelo. To je otkriveno tek u toku priprema za ovaj simpozij i izložbu, pa stoga neka ova atribucija bude skroman doprinos proslavi Bolléove dvostruke obljetnice.

I napokon, kao posljednju, razmotrit ćemo zgradu koja se po namjeni, a i po položaju, znatno razlikuje od prethodnih. To je ladanjska kuća, ljetnikovac koji je Bollé gradio 1890. za veleindustrijalca Aleksandra Weissa, na spoju Prekrižja i Pantovčaka, na najvišoj točki zagrebačkih sjevernih obronaka. Vila Weiss je bila građena kao romantični ljetnikovac u egzotično-planinskom stilu što je odgovaralo shvaćanju i ukusu doba, i po tome ona ne

bi bila izuzetak. Izuzetan je na toj kući način na koji je Bollé interpretirao njezin poseban položaj, rastvorivši je na sve strane — u prizemlju lukovima, na katu drvenim balkonićima i slikovitim verandom u narodnom slogu, povezavši prostorije u prvome katu željeznim stubama direktno s vrtom i nakraju nadvisivši je drvenim tornjem-vidikovcem s kojega se pružaju neusporedivi prizori, a koji je i sam po sebi prizor; zgrada koja je tu da se iz nje gleda, ali i da bude gledana — jedinstvena i prepoznatljiva točka u pejzažu. Upravo je ova dinamika suprotstavljenih funkcija urodila tlocrtom koji možemo smatrati antologijskim i koji po svojoj slobodnoj razvedenosti, iskorištavanju različi-

tih nivoa u istom katu i duhovitim rješenjima poput spiralnog stubišta ili okrugle kupaonice nema pandana u našoj arhitekturi toga doba, pa ni znatno kasnije. Vila Weiss nas zapravo vraća na misao koja je bila iznesena na početku. Izdvojena iz konteksta grada, lišena zahtjeva reprezentativnosti, ona je napokon mogla biti posve slobodan i maštovit oblik, otkrivajući široke mogućnosti izraza i prilagodbe, što je, čini nam se, za arhitekturu historizma mnogo bitnije od pitanja stila, a što je moderna kritika arhitekture, na žalost, previdjela. Ni nacrti za ovu kuću ne nose službeno Bolléova potpisa. Potpisan je samo graditelj Mijo Geher, pa dr Lelja Dobronić, reproducirajući nacrt pročelja u

zborniku »Iz starog i novog Zagreba« 1963. (na žalost ne i tlocrte koji su u međuvremenu izgubljeni), ostavlja pitanje autorstva otvorenim. Ono je utvrđeno tek u toku rada na izložbi pronalaskom originalnih potpisanih nacrtu u Bolléovoj ostavštini i bilješkom u onodobnom tisku. Ako se dakle čak ni kod tako popularnog objekta kao što je bila vila Weiss nije sačuvalo sjećanje na njezina autora, onda se s priličnom sigurnošću može pretpostaviti da se iza potpisa mnogih anonimnih graditelja može očekivati još poneko Bolléovo djelo i još poneko, vjerujemo ugodno, iznenađenje. To će, kao uostalom i još mnogo toga oko Bolléa, ostati zadatak budućih istraživanja.